

Klassificering av pensionärer efter ekonomisk status

Per Nyberg

Gillis Samuelsson

Forskningsassistenterna Per Nyberg och Gillis Samuelsson vid Vårdcentralen i Dalby, redovisar i nedanstående artikel ett försök att skapa en "bredare" och mera nyanserad bakgrundsvariabel än den traditionella socialgruppsindelningen. Det fanns behov därav då data i den tvärvetenskapliga sk 67-årsundersökningen skulle integreras. I artikeln beskrivs den metod som använts, de problem och svårigheter man stött på samt några resultat då man relaterat den ekonomiska klassificeringen till medicinska, psykologiska och sociologiska data.

Inledning

Vid vårdcentralen i Dalby pågår bl a en prospektiv pensionärsundersökning, den sk 67-årsundersökningen. Datainsamlingen påbörjades 1969 (det år individerna fyllde 67 år) och ytterligare data samlades in vartannat år. 67-årsprojektet består av fyra delprojekt:

- ett medicinskt-odontologiskt
- ett psykologiskt
- ett sociologiskt
- ett ekonomiskt.

Vart och ett av dessa delprojekt handhas av en expertgrupp. Projektet ger möjlighet till en mångfacetterad beskrivning av pensionärernas levnadsförhållanden och utvecklingen av dessa under åren efter pensioneringen. Inbyggt i denna ansats finns en rad problem vilka torde vara gemensamma för alla tvärvetenskapliga projekt. Till dem hör svårigheterna för de olika experterna att förstå varandras språk och analysmetoder.

Som ett led i arbetet att integrera data, har vi försökt tillskapa en "bred" bakgrundsvariabel

vilken skall belysa pensionärernas ekonomiska status. Ofta brukar man i sådana fall utnyttja den traditionella socialgruppsindelningen. Vi fann emellertid att denna var okänslig i detta sammanhang.¹ Därför har vi konstaterat en bakgrundsvariabel, där vi vägt samman måtvärden för ett flertal ekonomiska variabler. En förutsättning för detta arbete har varit den ingående kännedom om varje pensionär som vi har skaffat oss inom projektet.

Avsikten med denna artikel är att beskriva den metod vi använt oss av, att diskutera de problem och svårigheter som vi stött på och att antyda hur resultatet av klassificeringen har använts i arbetet med att integrera de olika delmaterialen inom 67-årsprojektet. Klassificeringen omfattar de 150 pensionärer (88 män och 62 kvinnor) som deltog i den första intervjuomgången.

Material

Det material som har stått till vårt förfogande vid klassificeringen består dels av inkomstdata från taxeringsstatistiken, dels av information från intervjuer med pensionärerna. Dessutom har av intervjuaren inhämtad "sidoinformation" kommit till viss användning. Våra inkomstdata ger uppgifter om de taxerade inkomsterna under fyra år från pensionärernas 65:e till deras 68:e levnadsår. Uppgifterna omfattar inkomster från de olika inkomstkällorna och den sammanräknade nettoinkomsten. För makor respektive makar till intervjupersonerna har vi dessutom information om sammanräknad nettoinkomst.

¹ En diskussion av olika problem och anstalter vid socialgruppsdelningar kan man finna i tex följande verk: Hofsten 1967, Johnson 1970, Swedner 1965, Therborn 1973.

Intervjuerna gav upplysningar om familjeförmögenhet, husinnehav, förvärvsverksamhet och en del ytterligare information av betydelse för klassificeringen (t ex hushållssammansättningen).

Metod

Innan man bestämmer vilken metodologisk ansats som skall användas, måste man klargöra vilka krav som bör ställas på en klassificering av här angivet slag. Huvudkravet är naturligtvis att mätmetoden skall vara tillförlitlig. Den bör vidare göra det möjligt att dela in den studerade gruppen i ett antal delgrupper som är homogena med avseende på den studerade variabeln — ekonomisk status.

Först måste vi besluta oss för hur begreppet ekonomisk status skulle definieras. Problemet var om vi enbart skulle räkna med sådana tillgångar som individerna disponerade över "med kort varsel" (aktuell köpkraft), eller om vi även skulle ta hänsyn till mera bundna tillgångar (potentiell köpkraft).

Efter ingående diskussioner om måsättningen för klassificeringen och materialets beskaffenhet, valde vi att i första hand försöka mäta intervjupersonernas aktuella köpkraft, men vi har också beaktat den potentiella köpkraften. Vi har också, så långt som vårt material ger möjlighet, tagit hänsyn till sådan information som inte redovisas i existerande offentliga register.

Vi har ingående diskuterat i vilken utsträckning man bör ta hänsyn till pensionärernas förmögenhet vid klassificeringen. Ett viktigt problem är om man bör göra någon skillnad mellan likvida medel och bunden förmögenhet. Till den senare gruppen hör framför allt fastighetsinnehav. Många i gruppen har ägt jordbruksfastigheter, som de antingen avyttrat eller nu är i färd med att avyttra. Om bundna förmögenhetstillgångar av detta slag inte beaktas vid mätningen av köpkraften, kan två (i övrigt lika) pensionärer komma att klassificeras olika, beroende enbart på om avyttring av fastighet skett. Vi har dock utgått från att det föreligger en väsentlig skillnad mellan två i övrigt lika individer om den ena har likvid förmögenhet medan den andre har sin förmögenhet bunden i

en fastighet. Fastighetsinnehav har därför beaktats endast om det varit av extraordinär omfattning.

Ytterligare ett problem är värt speciellt omnämmande. Vi studerar ett skede i de undersökta individernas liv då förvärvsverksamheten inom gruppen varierar kraftigt. Detta bör framgå av klassificeringen, om den upprepas vid senare tidpunkter. Vi måste räkna med sådana förändringar till följd av den successiva övergången från förvärvsverksamhet till pensionärstillvaro. Denna process är i sig intressant och kommer att bli föremål för vidare studier.

En viktig fråga är hur samband mellan ekonomisk status och andra egenskaper hos de studerade personerna skall tolkas. Kausalsamband av detta slag är ofta svårbedömda. Det kan t ex vara så att långvarig sjukdom medför låg ekonomisk status men de faktorer som konstituerar ekonomisk status kan också ha en direkt eller indirekt inverkan på hälsotillståndet. Detta problem måste bli föremål för ingående analys allt eftersom det aktualiseras i våra analyser av insamlade data.

I det följande ges en beskrivning av det tillvägagångssätt vi följt vid klassificeringen av pensionärerna.

Det första steget var en modifierad inkomstklassificering. Denna genomfördes på följande sätt:

Från taxeringsstatistiken har vi fått uppgifter om den enskilde pensionärens inkomst och dessutom för pensionärens make/maka. Det kan därvid lätt konstateras att varken den individuella inkomsten (för den i undersökningen deltagande pensionären) eller den samlade familjekomsten är acceptabla jämförelsemått. Hemmafruarnas ekonomiska status undervärderas t ex kraftigt om man utgår ifrån deras registrerade inkomst, och medlemmar av flerpersonshushåll har regelmässigt fördelar ur hushållssynpunkt jämfört med enpersonshushåll (p g a stordriftsfördelar).

Mot bakgrund av detta konstruerade vi en "jämförelseinkomst". Grunddata var familjekomsten under det år som intervjupersonen fyllde 66 år. Denna har därefter justerats med avseende på civilstånd på så sätt att relationen mellan ål-

Hemmafruars ekonomiska status undervärderas t ex kraftigt om man utgår ifrån deras registrerade inkomst, och medlemmar av flerpersonshushåll har regelmässigt fördelar ur hushållningssynpunkt jämfört med enpersonshushåll (på grund av stordriftsfördelar).

derspension för en ogift (90 procent av basbeloppet) och för två gifta (sammanlagt 140 procent av basbeloppet) har använts för att omräkna inkomsten för de gifta i vår grupp. Detta innebär att de ogifta i undersökningen som jämförelseinkomst har sin registrerade inkomst, medan de gifta har fått familjeinkomsten nedräknad till 64,3 procent ($= \frac{90}{140}$) av den registrerade.

Nästa steg i arbetet blev att rangordna individerna efter denna jämförelseinkomst. Därvid delade vi in intervjupersonerna i fyra till antalet lika stora grupper. Det visade sig att 15 personer (10 % av intervjupersonerna) kom att hamna lägst på inkomstskalan utan någon registrerad inkomst. Den högsta jämförelseinkomsten var 44 914 kronor, medan medianinkomsten blev 10 417 kronor.

Efter detta korrigerade vi den erhållna indelningen. Detta gjordes dels därför att en enkel kvartilindelning måste betraktas som alltför mekanisk och okänslig i detta fall, dels därför att placeringen för vissa personer uppenbart inte överensstämde med den uppfattning som intervjuaren fått vid sina kontakter med intervjupersonerna.

Korrigeringen byggde på respektive individs familjeinkomster från det 65:e till det 68:e levnadsåret. Vi justerade placeringen när jämförelseinkomsten från det 66:e levnadsåret visade sig vara en extremt låg inkomst under den fyraårsperiod för vilken vi hade tillgång till inkomstuppgifter.

Vi gjorde försök att i detalj ange kriterier för att flytta en individ från ursprungsgruppen. Det visade sig emellertid vara mycket svårt, framför allt därför att vi samtidigt tog hänsyn till en rad

kända omständigheter. Till dem hörde om intervjupersonen ingick i ett hushåll med en sådan sammansättning att den inkomst som fanns registrerad inte kunde anses mäta den faktiska levnadsnivån. Vi tog i dennas fas i viss utsträckning även hänsyn till husinnehav.

Slutligen finjusterades klassificeringen med hänsyn till intervjupersonernas kapitaltillgångar (som vi kände till).

Resultat

Resultatet av den ovan beskrivna klassificeringen blev en indelning av pensionärerna i fyra grupper, där grupp I omfattar de individer som har den högsta ekonomiska positionen och grupp IV de med den lägsta (jfr tab 1).

Tabell 1. Ekonomisk klassificering relaterad till könsfördelningen i gruppen

Grupp	Män	Kvinnor	Totalt
I	11	9	20
II	29	14	43
III	32	22	54
IV	16	17	33
Totalt	88	62	150

Grupp I omfattar 20 individer, elva män och nio kvinnor. Man återfinner här dels 15 personer med höga arbets- och pensionsinkomster och/eller mycket stora kapitalinkomster (i relation till övriga grupper), dels fem individer för vilka inkomsten inte entydigt varit avgörande för denna placering. Dessa är personer om vilka vi vet att deras ändå relativt höga inkomst är en stabil pensionsinkomst. Alla i grupp I har förmögenhet (banktillgodohavanden eller annan likvid tillgång) och tolv av dem har egen fastighet. 15 av individerna i grupp I har enfamiljsfastigheter och två bebor större jordbruksfastigheter.

Också de 43 pensionärer som tillhör grupp II (29 män och 14 kvinnor) har höga inkomster och relativt höga kapitalinkomster, men dessa är lägre än i grupp I. I denna grupp återfinns tre personer vilka på grund av sin familjeinkomst borde placerats i grupp I, men där avsaknaden av kapital-

inkomst medfört en nedplacering. Till grupp II hör 18 individer som visserligen har låga kapitalinkomster, men där en hög inkomst medfört placering i denna grupp. De flesta av dessa personer (eller deras make/maka) har utöver pensionen arbetsinkomst under den betraktade perioden. Till denna grupp hör också ett par individer som inte har hög inkomst, men som på grund av innehav av större jordbruksfastighet har placerats i grupp II. I denna grupp äger 25 personer enfamiljsfastigheter, fyra har mindre jordbruksfastigheter och fem har större jordbruksfastigheter. Nio individer äger ej någon fastighet.

Till *grupp III* har 54 personer hänförts, 32 män och 22 kvinnor. Dessa har genomsnittligt låga inkomster vilka dock är högre än inkomsterna i grupp IV. De har likaså låga kapitalinkomster eller saknar helt sådana. I gruppen ingår tre individer vilka på grund av sin familjeinkomst först placerades i grupp IV, men som till följd av sina relativt höga kapitalinkomster flyttades upp i grupp III. Där finns vidare två individer med relativt hög familjeinkomst som flyttades ned från grupp II därför att man saknar kapitalinkomst. 24 av personerna i grupp III saknar helt likvid förmögenhet eller har en begränsad sådan. 17 individer i grupp III saknar egen fastighet, 33 äger enfamiljsfastighet och fyra äger mindre jordbruksfastigheter. Ingen i gruppen har någon större jordbruksfastighet.

Grupp IV slutligen, omfattar individerna med de lägsta inkomsterna. Den består av 16 män och 17 kvinnor, totalt 33 pensionärer. Den största andelen saknar förmögenhet och inkomst av kapital. Endast åtta av dem har en viss förmögenhet, dock genomsnittligt lägre än för övriga grupper. I gruppen saknar 15 personer egen fastighet. 17 av dem ägde enfamiljsfastighet och en av dem mindre jordbruksfastighet.

Kvinnorna, som totalt är betydligt färre än män-

~~~~~  
*Vi fann således inget samband mellan den subjektiva upplevelsen av ökad andfåddhet och ekonomisk status.*  
~~~~~

nen, är något överrepresenterade i grupp IV i förhållande till sin andel av undersökningsgruppen. Skillnaderna i fördelningen mellan de båda könsgrupperna är emellertid inte särskilt markerade.

Klassificeringen i övriga delprojekt

Inledningsvis angav vi att syftet med klassificeringen var att ge möjlighet till en integrerad bearbetning av data från de olika delprojekten. Vi skall nu beskriva ett par försök i denna riktning och redovisa några resultat av vissa analyser.

I den medicinska undersökningen utskiljde man bl a två grupper, där individerna kännetecknas av vissa fysiska besvär.

Den första gruppen karakteriseras av att man vid båda de medicinska undersökningarna klagade över andfåddhet de två närmaste föregående åren. Gruppen består av 14 män. Dessa mäns placering i grupperna I—IV (med avseende på ekonomisk status) överensstämmer i stort med den för samtliga män. Vi fann således inget samband mellan den subjektiva upplevelsen av ökad andfåddhet och ekonomisk status.

Den andra gruppen bestod av nio individer, sex män och tre kvinnor, som angett fem eller flera symptom som brukar förknippas med ischämisk hjärtsjukdom. Inte heller för denna grupp fann vi någon markant avvikelse från den fördelning som gäller för hela den undersökta gruppen.

I den psykologiska undersökningen urskiljs två grupper, som vi studerat med avseende på ekonomisk status. Dessa grupper kan betraktas som varandras motpoler. Den ena beskrivs som en grupp som till stor del "saknar sådana personlighetsmässiga strukturer som är viktiga för att tampas med olika förhållanden i vårt moderna samhälle (påtagliga brister i väsentliga kunskaper och färdigheter, kognitivt, motoriskt samt brister i förmåga till självständig kontroll och bearbetning av konflikter)". Den andra gruppen har däremot "i rikt mått utvecklat strukturer som är gångbara i vårt samhälle" och är den första gruppens motsats (Arbetspsykologiska utvecklingsgruppen 1974). Denna första grupp består av 18 individer (sex män och tolv kvinnor) medan den andra

omfattar 17 individer (13 män och fyra kvinnor).

Vid inplaceringen av dessa grupper i de olika ekonomiska kategorierna fann vi att fördelningen starkt avvek från den för gruppen i sin helhet. Det visar sig nämligen, vilket framgår av nedanstående tabell, att den första gruppen, den 'lågpresterande', i stor utsträckning hör hemma i de lägsta ekonomiska klasserna, medan den 'högpresterande' gruppen i stor utsträckning tillhör de högre ekonomiska skikten.

Tabell 2. Psykologisk "prestationsförmåga" relaterad till ekonomisk status.

Psykologisk gruppering			
Ekonomisk grupp	Lågpresterande	Högpresterande	Övriga
I	1	5	14
II	3	7	33
III	6	4	44
IV	8	1	24
Totalt	18	17	115

Som framgår av beskrivningen av de psykologiska grupperingarna, skiljer sig könsfördelningen i dessa ifrån den som gäller för totalgruppen (88 män och 62 kvinnor). Även om man tar hänsyn till dessa skillnader i könsfördelningen, kvarstår fortfarande en tydlig tendens i riktning mot att "extremgrupper" i psykologiskt avseende också återfinns som "extremgrupper" vid den ekonomiska klassificeringen.

I den sociologiska studien belyses sådana aspekter som sociala relationer, boendeförhållanden, kommunikation, social funktionsförmåga etc. Vi gjorde även en total bedömning av pensionärernas sociala hjälpbehov. Därvid utgick vi ifrån att de som var i behov av hjälpåtgärder var personer som ej uppnått en miniminivå när det gällde resurser på dessa områden. Till grund för denna bedömning låg ett antal i förväg specificerade kriterier som skulle konstituera denna miniminivå (Samuelsson, 1973).

När vi bedömde boendesituationen fann vi ett klart samband mellan förekomst av bristfälliga bostäder och låg ekonomisk status. Detta samband var inte oväntat.

En tydlig tendens i riktning mot att "extremgrupper" i psykologiskt avseende också återfinns som "extremgrupper" vid den ekonomiska klassificeringen.

Pensionärer med bristande kommunikationsmöjligheter var klart överrepresenterade i de två lägsta ekonomiska grupperna. Till denna grupp hörde personer bosatta på landsbygden och som saknade bil.

För sociala kontakter konstruerade vi ett kontaktindex som skulle ange pensionärernas "objektiva" kontaktfrekvens. Bedömningen av behovet av kontaktstödjande insatser för att bryta ensamhet och isolering grundar sig på detta mått, men också på pensionärernas subjektiva upplevelse av ensamhet. Vi fann att personer med låg ekonomisk status var markant överrepresenterade bland dem som var i behov av kontaktstödjande insatser. Tio av dessa totalt 18 pensionärer tillhörde grupp IV, sex grupp III och två grupp II (enligt den ekonomiska klassificeringen). Detta klara samband mellan "kontaktresurser" och ekonomisk status kan förklaras med att pensionärer som lever under små ekonomiska omständigheter helt enkelt inte har, eller har haft, tid och råd att utveckla sociala relationer med t ex vänner och bekanta. Detta kräver ju ekonomiska insatser för t ex resor, mat, förtäring etc.

Vid en sammanställning av samtliga bedömda hjälpbehov för hela den studerade gruppen, fann vi att 35 procent var i behov av någon form av stödsats. Relaterar man denna grupp till den ekonomiska klassificeringen, finner man att pensionärer i grupp IV är markant överrepresenterade bland de som har ett sådant hjälpbehov.

Detta klara samband mellan "kontaktresurser" och ekonomisk status kan förklaras med att pensionärer som lever under små ekonomiska omständigheter helt enkelt inte har, eller har haft, tid och råd att utveckla sociala relationer med t ex vänner och bekanta.

Diskussion

Den klassificering av pensionärerna efter ekonomisk status som vi använt, har skett i flera steg. Mot vart och ett av dessa steg kan kritik av varierande slag riktas. Klassificeringen bör emellertid ses som ett försök att åstadkomma en mer välgrundad och precis indelning än en traditionell socialgruppsindelning som ju inte syftar till att mäta enbart ekonomisk status.

Tabell 3. Ekonomisk klassificering relaterad till socialgruppsindelningen

Ekonomisk grupp	Socialgrupp			Totalt
	I	II	III	
I	4	16	—	20
II	1	19	23	43
III	—	12	42	54
IV	—	7	26	33
Totalt	5	54	91	150

Tabell 3 ger en viss uppfattning om hur detta har utfallit. Som framgår av denna tabell samvarierar vår slutliga klassificering med den sedvanliga socialgruppsindelningen, men det framkommer dock relativt stora avvikelser från denna.

Det är intressant att notera det stora antalet omplaceringar som ägt rum mellan den första klassificeringen (grundad på inkomsterna under ett år) och den slutliga klassificeringen som grundades på inkomsterna under en längre tidsperiod. 37 procent av individerna flyttades ned från den ursprungliga placeringen, medan 19 procent flyttades upp på grund av det utökade informationsmaterial vi använt oss av. Av detta kan man dra slutsatsen att ett enstaka års taxerade inkomster inte ger en rättvisande bild av ekonomisk status, åtminstone inte i den här aktuella åldersgruppen.

Vid studiet av civilståndsfördelningen i de olika grupperna, framkommer att de ogifta samt änkor/änklingar är överrepresenterade i grupp IV medan de gifta är underrepresenterade. I grupp I gäller å andra sidan att de ogifta är underrepresenterade medan de gifta är överrepresenterade. Detta visar att civilståndsfördelningen och ekonomisk status samvarierar.

Sammanfattning

Vårt syfte var att konstruera en "bred" bakgrundsvariabel gällande pensionärernas ekonomiska status. Många och svåra problem måste lösas innan man når fram till en användningsfri klassificering av detta slag. Vi gör ej anspråk på att ha kommit fram till en idealisk lösning av detta problem. Vi anser dock att vår metod mäter ekonomisk status bättre än den traditionella socialgruppsindelningen. Detta är av stort värde vid individcenterade studier av Dalby-typ.

De studerade pensionärerna har fördelats på fyra grupper. Dessa har relaterats till vissa grupperingar efter sjukdomssymtom samt efter psykologiska och sociala egenskaper. Två grupper av pensionärer med vissa sjukdomssymtom befanns ej vara överrepresenterade i någon av de fyra ekonomiska grupperna. Vi utesluter dock inte att vi finner samband med andra sjukdomssymtom i våra fortsatta analyser.

I den psykologiska undersökningen gjordes en uppspaltning av pensionärerna med utgångspunkt från fem psykologiska variabler. Här fann vi en påtaglig samvariation med ekonomisk status. De individer som är lågpresterande i psykologisk mening, återfinns i de lägsta ekonomiska grupperna och vice versa.

Vi har också i de sociologiska studierna funnit att det existerar tydliga samband mellan å ena sidan låg ekonomisk status och å andra sidan bristfälliga bostäder, begränsade sociala relationer och dåliga kommunikationsmöjligheter.

REFERENSER

- Arbetspsykologiska utvecklingsgruppen. Intern PM 1974.
- Hofsten, E. von. Sociala grupper i litteraturen och statistikproduktionen. Bilaga till Sociala grupper i svensk statistik, SCB, stencil, Stockholm 1967.
- Johansson, S. Om levnadsnivåundersökningen. Allmänna förlaget, Stockholm 1970.
- Samuelsson, G. Hälsoundersökning av 67-åringar i Dalby. Sociologisk del, stencil, Dalby 1973.
- Swedner, H. Sociologi. Hermods, Malmö 1965.
- Therborn, G. Det svenska klassamhället 1930—70. Särtryck, Zenit, Lund 1973.